

מכתלי בית ההוראה

אקטואליה
בהלכה

פניני הלכה למעשה, בענייני דיומא ושאלות המתחדשות

מרבני בית המדרש להוראה ודיינות "באר ישראל"

בראשות מורינו הגאון רבי מנחם מנדל פומרנץ שליט"א

מכתלי בית ההוראה

תשובה ממורינו הרב שליט"א

איסור 'לא תחנם' בנתינת מאכלים מיותרים לנכרי

להלכה פסק הרמב"ם (עבודה זרה פ"ה ה"ד) כרבי יהודה וכתב: 'ואסור ליתן להם מתנת חנם וכו'. או מכור לנכרי, במכירה ולא בנתינה. וכן פסק בשולחן ערוך (י"ד סי' קנא סעיף יא): 'אסור ליתן מתנת חנם לעובד כוכבים שאינו מכיר'.

האם האיסור נוהג בכל נכרי

בתשובת הרשב"א (ח"א סי' ט) מביא שיטה שאיסור מתנת חנם אינו נאמר בנכרי שאינו עובד עבודה זרה. הרשב"א כתב ביחס לנתינת ירך לנכרי, שאפשר להתירה בין השאר כאשר מדובר בנכרי שאינו עובד עבודה זרה. וכ"כ הרלב"ג (דברים יד כא) 'לפי שהוא עובד עבודה זרה לא רצתה [התורה] שנהנה אותו מתנת חנם'.

וכן היה נראה גם מלשון הטור (ח"מ הלכות מתנה סימן רמט) 'אסור ליתן מתנת חנם לעובד עבודה זרה כוכבים, אבל מותר ליתן לגר תושב שהרי מצוה להחיותו'. אלא שבבית יוסף (שם) כתב: 'לאו לאפוקי ישמעאלים, אלא לאפוקי גר תושב שהיה עובד עבודה זרה'. שבע מצות בני נח, וזהו שאנו מצווים להחיותו, אבל שאר גוים כלם דין אחד להם. ועפ"ז כתב בשו"ע (שם סי' ט) 'עובד כוכבים שאינו גר תושב אסור ליתן לו מתנה'. והביא דבריו כמסכים בפרישה (שם) וכן ביאר בסמ"ע (ס"ב). גם הב"ח הסכים לדעת הבית יוסף, אך שתמך על הטור מדוע כתב בשולחן ערוך ונתן מקום ללמוד לטעות, ולכן תיקן שנהנה שהגירסא המקורית בטור הייתה 'לגוי', ורק מחמת אימת המלכים היא שונתה 'לעובד עבודה זרה כוכבים'. [היו גרסאות שבעקבות הצנזורה הושמט סיום דברי הב"ח שתיקן הגירסא בטור, וזה גרס להם לומר שהב"ח נחלק על הבית יוסף בדעת הטור, ודנו מזה המשך בעמ' ג']

לפעמים נשארים בבית מאכלים שעדיין ראויים לאכילה שאין לי בהם כל צורך, וברור לי שבני הבית לא יאכלו אותם. האם מותר לי להציע לעוזרת הנכרייה העובדת אצל השכנה לקחת את המאכלים, או שיש בכך משום איסור 'לא תחנם' - שלא לתת מתנת חנם לנכרי?

עוד רצינו לשאול: כאשר המאכלים עתידיים להיזרק ולהתקלקל, איזה איסור גובר - 'לא תחנם' או 'בל תשחית'? שאלה זו נוגעת במיוחד לימים שלפני חג הפסח. כשבוע לפני החג נותרת לפעמים כמות גדולה של מוצרי חמץ, שאין נראה שיהודי אחר יהיה מעוניין לקבלם, ותאריך התפוגה שלהם מתקרב. האם עדיף להמתין ולבערם לפני פסח, אף שמדובר בכמות גדולה של אוכל ראוי, או לתת אותם לנכרי לפני זמן איסור החמץ, אף שאין לי ממנו כל טובת הנאה?

תשובה:

מקור איסור מתנת חנם לנכרי

חז"ל (עבודה זרה כ.) דרשו מן הכתוב 'לא תחנם' שלושה איסורים: שלא לתת לנכרים חנייה בקרקע בארץ ישראל, שלא לתת להם חן, ושלא לתת להם מתנת חנם. בהמשך הסוגיה נחלקו רבי מאיר ורבי יהודה בפירוש הפסוק (דברים יד כא) 'לגר אשר בשעריך תתנהג ואכלה או מכור לנכרי': לדעת רבי מאיר ניתן הן למכור והן לתת, ואילו לדעת רבי יהודה משמעות הכתוב היא שלגר תושב נותנים, ולנכרי מוכרים אך אין נותנים בחנם.

שבת, והניחו מעל סיר אחר על דעת להורידו לפלטה בשבת³.

שליפת צינור גומי המחובר לברז בשבת

בערב שבת חיברתי לאחד הברזים בביתי צינור גומי, על מנת לשטוף את החצר. בשבת נזקקתי להשתמש בברז, אך גיליתי ששכחתי להסיר ממנו את הצינור. האם מותר לי למשוך ולשלוף את הצינור מן הברז, או שיש בכך משום מלאכת סותר?

ת. אם מדובר בצינור גומי פשוט, שהולבש על הברז בלחיצה או בחיבור מהיר שמועדם מטבעו לחיבור ולניתוק בכל שימוש, מותר לשלוף את הצינור בשבת ואין בכך איסור סותר. אולם בצינור גינה המחובר לברז בהברגה או בחיבור חזק, ודרך בני אדם להשאירו מחובר לברז במשך ימים או שבועות, הרי הוא כחלק מהברז, וכיון שהברז עצמו מחובר לבית אסור לפרקו בשבת משום סותר⁴.

המשך בעמ' ב'

והגר"ש וזוהר (קובץ מבית לוי ח"ו עמ' לא) לאסור להניח בתחילה על גבי פלטה חשמלית בשבת, ובשו"ת תשובות ונהגות (ח"א סי' רז אות 1) צידד להתיר בשעת הדחק, כיון שאין גרלים לבשל עליה. אולם נראה שאין להקל בזה, כיון שכיום יש שמבשלים על גבי פלטה חשמלית מאכלים מסוימים שהבישול שלהם מהיר וקל, כמו דגים שמתבשלים יפה על גבי פלטה, על כן גם בתבשיל שנתבשל כל צרכו יש בזה משום מיחוי כמבשל ואין להקל להניח לכתחילה בשבת על פלטה חשמלית.

4 כאשר מדובר בצינור המתחבר לברז בצורה עראית ודרך להסירו מיד לאחר השימוש אין בזה משום איסור בונה או סותר, וכמבואר בשו"ע (אורח סי' שיד סי') לעניין דלת של בור בקרקע שאם החבל הקשור בדלת אינו עשוי לקיים בו מותר להסירו ולחתכו בשבת, ולעניין פי תנור הטוח בטיט שמותר לסותר ולסותמה בשבת כיון שאינה עומדת לקיום, המבואר

להוריד על הפלטה סיר שהיה מונח על גבי סיר אחר

בערב שבת רצינו לחמם סיר קוגל לשבת בבוקר. כדי שהקוגל לא יתחמם יתר על המידה במשך הלילה לא הנחנו אותו ישירות על הפלטה, אלא על גבי סיר שהיה מונח עליה. בשבת בבוקר ראינו שהסיר חם מאוד, והקוגל מבושל כל צורכו, ורצינו להוריד את סיר הקוגל ולהניחו ישירות על גבי הפלטה, כדי שישגשג כשהוא לוהט. האם הדבר מותר, כיוון שהסיר עמד כל השבת מעל אותה פלטה, ואין כאן אלא קירובו למקור החום, או שמא הנחת הסיר ישירות על הפלטה נחשבת כהנחה מחדש על גבי מקור החום, ואסורה משום דיני חזרה?

ת. יש אוסרים בכל אופן שהקדירה לא עמדה בערב שבת על הפלטה ממש, להוריד את הסיר מההגבהה ולהניחו ישירות על הפלטה². אמנם יש מקילים באופן שהסיר היה רותח קודם כניסת

גבי האש בשבת שמותר לו להחזירה כל שהיתה דעתו לכך ועודה בידו, ואף שהקדירה עמדה כך כל הלילה אין זה כהנחה על גבי קרקע ורשאי לחזור ולהניחה על גבי הפח. וראה בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ב סי' טז) שכתב להקל בזה מטעם שהקדירה העליונה והתחתונה מוגדרים כקדירה אחת, ולכן באופן שהניח את שתי הקדירות מערב שבת יכול להוריד את הקדירה העליונה על גבי הפלטה אחר שסילק משם את הקדירה התחתונה, וכיון זה כתב בשו"ת אור לציון (ח"ב פ"ל אות ח). והנה יש שכתבו להחזיר להניח לכתחילה תבשיל המבושל כל צרכו על גבי פלטה חשמלית בשבת, ראה בשו"ת אגרות משה (א"ח ח"ד סי' טז בישול אות ד-ה) ובשו"ת יחווה דעת (ח"ב סי' מה), שכיון שאין הדרך לבשל עליה אין בזה חשש 'מחוי כמבשל', ואף גזירת שמא יחתה לא שייך בה כיון שדרגת החום בה קבועה ואינה משתנה. אולם דעת הגר"ש (א"ח סי' טז) (ה"ד בשמירת שבת כהלכתה פ"א סי')

המפסיקים צריכים להפסיק מאכילתם אלא עד 'ובטובו חיינו' אין זה רק כאשר הם מומנים אחר כך לבדם, ולא הפסיקו אלא כדי להשלים לעניית עשרת], ולכן אף כאשר ענו 'ברוך אלוהינו שאכלנו משל' וכו' הרי הם יכולים לזמן בשם, שכיון שלא שמעו עד סוף ברכת הון לא נפטרו מחובת זימון.

2 כן כתב החזון איש (סי' לו ס"ק יא) שהורדת הקדירה ממקומה המוגבה והנחתה ישירות על גבי מקור החום נחשבת העמדה חדשה, ולא כהמשך שהיה הראשונה. וכן הביא בשמירת שבת כהלכתה (פ"א הערה קה) מהגר"ש אויערבאך. וכן כתב בשו"ת שבט הלוי (ח"א סי' כז).

3 בשמירת שבת כהלכתה (שם) כתב שמנהג העולם להקל בזה, וביאר זאת שכיון שהניחה בערב שבת על מנת שכתב 'ניחנה על הפח, הרי זה מוגדר כדעתו להחזיר וכעודה בידו כיון שלא הוסרה ממקור חום האש, ודינו כמי שסילק הקדירה מעל

הלכה למעשה

תשובות ממורינו הרב שליט"א

לענות לזימון בחבורה אחרת

בסעודה שלישית בשבת שעברה היו בשטיבל שלי שני אחים, שיום היארצייט של אבא שלהם חל באותו שבוע. כדי שכל אחד מהם יוכל לזמן בברכת המזון, חילקו את הציבור לשתי קבוצות שבכל אחת מהן היו יותר מעשרה עונים. למעשה אח אחד התחיל לזמן קצת לפני השני, ולמרות שהוא זימן יחסית בשקט כולם שמעו אותו. אני הייתי בקבוצה השנייה, האם עליי לענות לו 'ברוך אלוהינו שאכלנו משל' וכו' או שעדיף שלא לענה?

ת. יכול לענות למזמן הראשון ולכוון שאינו יוצא ידי חובתו בענייה זו, ואחר כך יצטרף לזימון עם הקבוצה השנייה¹.

1 השומע ציבור מומנים חייב לענות עמהם, כמבואר בשו"ע (א"ח סי' קצח ס"א). אך כאשר מכוון להדיא שלא לצאת ידי חובה בענייה זו אינו יוצא ידי חובה בכך, ויכול להצטרף לזימון בקבוצה השנייה. והנה באופן שממשיך לאכול עוד אחר שענה לראשונים פשוט שחייב עוד פעם בזימון ומצטרף עמהם, ואף כאשר כבר פסקו כולם מלאכול יכול לענות ולכוון שאינו רוצה לצאת ידי חובה. וראה בפסקי תשובות (סי' קצג הערה 9) שכתב שאם כל הקבוצה השנייה שומעים את המזמן בקבוצה הראשונה עדיף שיענו 'ברוך אלוהינו ומבורך שמו הגדול תמיד לעולם ועד', משום שלדעת החזון איש (א"ח סי' לא ס"ק א) והקצות השולחן (סי' מה ס"ה וס"ק יט) יוצאים חובת זימון בעניית 'ברוך אלוהינו' אילו כאשר לא שמע את המברך עד סוף ברכת הון את הכל. אולם לדעת המשנה ברורה (סי' קפ"ט ס"ק כה, וכן נראה מדבריו בעוד מקומות) גם בעשרה אין יוצאים כך חובת זימון [וכל מה שמבואר בפוסקים שבעשרה אין

אמירה לגוי במקום צער בעלי חיים

זוג מבוגרים מלוס אנג'לס נסעו לשבת חופשה באוסטריה. בליל שבת הם נזכרו שלא דאגו למזון עבור הכלב שהם מגדלים בביתם. לדבריהם הכלב עלול למות אם לא יקבל את המזון שלו. והנה חז"ל אמרו (שבת קנה:) שהמזון של הכלב מתעכל במעיו במשך שלושה ימים, אך בני הזוג טוענים שלכלב שלהם במצבו הדבר מהווה סכנה ובוודאי שיש כאן צער בעלי חיים. הם רוצים לפנות לגוי שיתקשר לאחד משכניהם כדי שיאכיל את הכלב. האם הדבר מותר בשבת?

ת. מותר לומר לגוי שיתקשר לשכן שיאכיל את הכלב, משום צער בעלי חיים.⁵

בדיקת תפילין ומזוזות בחודש אלול

בחודש אלול יש מנהג לבדוק את התפילין והמזוזות. רציתי לברר באיזו תדירות צריך לבדוק אותם?

ת. מעיקר הדין תפילין אינם צריכים בדיקה כלל, ומזוזה צריכה בדיקה כל שלוש וחצי שנים.⁶ בחודש אלול נהגו אנשי מעשה לדקדק במזוזות, ולבדוק את התפילין והמזוזות אף כאשר אין לכך חיוב מעיקר הדין.⁷

חיוב טבילה בלכוד אבנית

לאחרונה רכשתי מכשיר הקרוי 'לכוד אבנית'. מדובר ברשת צפופה העשויה מסיבי נירוסטה, שמניחים אותה בתוך מיחם המים החמים, והיא שואבת אליה את האבנית שיש במים שלא תידבק לדפנות המיחם וגוף החימום. כיון שהרשת עשויה ממתכת הסתפקתי האם היא חייבת בטבילה?

ת. לכוד אבנית, ששימושו רק כדי לשאוב את האבנית מהקומקום או המיחם, אינו טעון

טבילה.⁸

הלווה לחברו כסף לקניית שלגון וביקש שיקנה גם עבורו

שני חברים יישבו יחד בחוף הים, ולפתע הבחינו במוכר שלגונים שעבר במרחק מה ממקום ישיבתם. אחד מהם ביקש מחברו: 'תוכל להלוות לי עשרה שקלים כדי שאקנה שלגון?' חברו נענה בשמחה, הוציא עשרים שקלים ואמר לו: 'בשמחה, קח עשרים שקלים, וכשאתה כבר הולך לקנות לעצמך - תקנה שלגון גם בשבילי'. לאחר שחברו יצא לעבר המוכר, התעורר המלוה לחשוב שמה נכשל בכך באיסור ריבית. הרי אילו לא ההלוואה היה עליו לקום וללכת בעצמו עד למוכר, וכעת הלווה טורח עבורו ומביא לו את השלגון אגב ההלוואה. האם יש בכך משום טובת הנאה שמקבל המלוה מן הלווה מחמת ההלוואה, או שאין בזה חשש?

ת. כאשר מדובר בטובה רגילה שהיה הלווה עושה לחברו גם אילו לא היתה ביניהם כל הלוואה, אין הטרחה בקניית השלגון עבור המלוה נחשבת כהטבה הניתנת מחמת ההלוואה. ואף אם למעשה ההלוואה הסכה למלוה את אי הנעימות הכרוכה בבקשת טובה זו מחברו, אין בכך משום ריבית.⁹

להודיע לעירייה על פינוי פסולת

אחד השכנים עשה שיפוצים בדירתו והשאריר הרבה פסולת בנייה במקום, דבר שמפריע למעבר העוברים ושבים. האם מותר לפנות לעירייה שתתאג לפינוי הפסולת, או שיש לחשוש מכך שאולי העירייה תקנס את המשאיר?

ת. אין לפנות לעירייה לדווח על פסולת הבנייה,

לקלוקל מזיעה. וכן כתב בהלכות שלמה (פ"ד אות לו) בשם הגרש"ז אויערבאך שתפילין שלנו שעשויים הדיור ובעור מעובד הטיב ובתפירות חזקים וסגור הטיב, ורובעו כהגון ולא יכיר עליהם קלקול, ואי הסמך על פשיטות דברי השו"ע שאינם צריכים בדיקה לעולם לא הפסיד. כל זמן שלא אירע להם איזה תקלה אשר עלולה לגרום לקלקול בפרשיות וכל זה לענין תפילין, ולענין מזוזה מבואר בשו"ע (י"ד אות רצ"א ס"א) שמוזות היחיד נבדקת ב' פעמים בשבע שנים, והיינו שכל שנה חצי שנים יש חיוב במדינת אויז יש חיוב בדיקה תדיר, ולכל הפחות פעם אחת בשנה, וכתב שכן מנהגו. אך בקול יעקב (פ"ק) כתב שאם קובעים המזוזה בתוך נתיק סגור ואטום ואינה נוגעת בכותל, אין לחוש לריקבון ולכן אין מקפידים לבדוקה אפילו פעם אחת בשבע שנים. וכן כתב בהלכות שלמה (תפילה, פ"ד הערה ג) בשם הגרש"ז אויערבאך שאם נותנים את המזוזה בכלי זכוכית והיא אינה נוגעת בכותל אין מקפידים לבדוק פעמים בשבע שנים. אולם למעשה נראה שלא להקל בזה כל כך, כיון שהמצאות מוכיחה שמצאים כל העת מזוזות שנפסלו במשך הזמן, וכן על ידי אותיות שנמחקות במקום קיפול הקהל, והן על ידי ריקבון ולחות הגורמים למחיקת ושיטוטיות. וראה בחתם סופר (שו"ת י"ד סי' רפ"ג) שכתב שאף במקום שחיוב הבדיקה מדינת, אין צריך לבדוק על ידי מגיה מומחה את צורת האותיות וחסיטיות ויתירות, כיון שכבר נבדקו בזה היה דבר שאינו יכול להשתנות, אלא צריך לבדוק רק שלא נמחקו או נטשטשו או התחברו חלק מהאותיות, וכן שלא נעשה שום רקבון או חסרון בקהל, ובדיקה זו יכול לעשות כל אחד בעצמו. אולם בודק הסימן כיום טוענים שהמצאות מוכיחה שמצאים פעמים טעויות הפוסלות התפילין ומזוזות מעיקר אף בתפילין ומזוזות שנבדקו כמה וכמה פעמים, ועל כן דאי ליתן מיד פעם לבדיקה מגיה מומחה אף שכבר נבדקו בעבר. ויחזק שיעקיר מן המצאים מפני שעבר על הדין מצויות כ"כ בדיקות מחשב, ולכן אם יתברר שלאחר בדיקות מחשב אין מצאים עוד, יהיה אפשר להקל בזה. ואם ודאי לכתחילה אין להסתמך רק על בדיקת מחשב, וצריך

בשר"ע (א"ח סי' ס"ט) מבואר שתפילין שהוחזקו בבשרות אלו אינו מניחן אלא לפרקים צריכים בדיקה ב' פעמים בשבע שנים, ואם מניחן בכל יום אינם צריכים בדיקה לעולם, ובמשנה ברורה (סי' כ) כתב שאם קרה בהם איזה ריעותא וכגון שנקרע חיפוי הבית או שנשדו במים יש חיוב לבדוקם. מעיקר הדין. ואף כאשר לא אירע להם כלום שמעיקר הדין אין חיוב לבדוקם, הביא המשנה ברורה (שם) מהמגן אברהם (סי' י"ד) ששכל אדם נכון לבדוק מפני שמקלקלים מהזיעה. אולם מבטא יהודה (ע"א, סי' ט"ז ס"ח) כתב שאין לחוש לקלקול התפילין על ידי הדיקה כיון שהאויז שלוש בהם ואינם מתעפשות, ואדרבה בדורות הראשונים היו הולכים בתפילין כל היום ולא חששו לקלקול על ידי הדיקה אלא במזוזה שהיא סגורה בכותל ואין האויז שלוש בה והרי היא כתפילין שאינו מניחן אלא לפרקים שטוענים בדיקה פעמים בשבע שנים. וכן כתב במור וקציעה (סי' ל"ט ד"ה וכתוב עוד) שכאשר עור היתירות עבה ושלם אין לחוש

אלא יש לברר מי הניח את הפסולת ולבקש ממנו שיפנה את הפסולת. אסור לפנות לעירייה מפני שהדבר עלול לגרום עליו קנסות שלא על פי דין תורה.¹⁰

תשלום על ספר שנרטב

בחור ישיבה בשם חזקי השאיל לשמעון חברו ספר קריאה, אותו קיבל בהשאלה מאחיו יהודה. שמעון קרא מעט בספר, ולאחר מכן הניחו על הרצפה מתחת למיטתו שבחדר הפנימייה, ויצא לסדר שני ללמוד בחשק רב. לקראת סוף הסדר נכנס לחדר הבחור המצוין חנניה, שהיה צריך להתארגן לנסיעה לחתונה בירושלים. הוא התקלח במקלחון הסמוך לחדר הפנימייה, אך לא הבחין שהמים עלו על גדותיהם והחלו לזרום אל תוך החדר. אט אט התפשטו המים עד שהגיעו אל הספר שהיה מונח על הרצפה, הרטיבו אותו והוציאוהו מכלל שימוש. הנזק התגלה רק בשעת לילה מאוחרת, כאשר המתמידים שבו מן הסדר לחדרם. מיד התעורר ויכוח מי חייב לשלם על הספר: האם שמעון ששאל את הספר והניחו על הרצפה נושא באחריות לנזק, או שמה החיוב מוטל על חנניה שגרם להצפת החדר, ואולי יש לפטור את שניהם. מאחר שהועלו סברות לכאן ולכאן, זה אומר בכה וזה אומר בכה, הגישו את משפטם אל בית ההוראה לברר: על מי מוטל לשלם את דמי הספר?

ת. א. חזקי, ששאל את הספר מאחיו, חייב באחריותו כשואל אף באונסין. אם היתה הסכמה עקרונית מצד אחיו להשאיל את הספר גם לחברים, השואל השני נכנס תחתיו ומתחייב אף הוא באונסין. ומכל מקום יש אומרים שהשואל הראשון אינו מסתלק מחיובו, ואם אין לשני לשלם, חייב הראשון.¹¹ ב. לגבי

המשך בעמ' ד'

פרהסיא, כגון לדור בחצרו ולהשתמש בעדידי. והרי שמונה לולה לתת למלוה מנהג כל שהיה נותנה גם ללא ההלוואה. ובשו"ע הרב (סי' כ) כתב שזהו רק כאשר אינו נותן עתה מחמת ההלוואה אלא משום סיבות אחרות. ונראה שטרחו זו לקנות שניים עובר חבירה, הדרך לעשות כן אפילו שלא בין חברים, ואין הדבר נראה לעשות כן מחמת ההלוואה.

10. ראה בספר מכתלי בית הדין (פ"ד סי' א) שהבאנו מדברי שו"ת שבת הלוי (חלק ט' סי' רס"ז) כי איסור דין חבירה עירכאות מחמקים גם בחוקי העירייה, וכן המצאות שהעירייה כופה את מנהג המדינה ולא דנה בניהה שנתקנה כמנהג המדינה ולטובת התושבים באופן שאינם סותרים לדין תורה, כאשר לא ניתן לפסוק הדבר בבית דין רשאים להנהיג כמנהג המדינה, והרי כן היא המצאה שהעירייה כופה את מנהג המדינה ולא דנה ומכריעה בספקות שהתחוללו. אולם הטלת הקנס ודאי שאינו על פי דין תורה ועל כן הדבר אסור בפניה לעירכאות. וראה שו"ת תשו"ת שי (ח"ב סי' קס"ג), ושו"ת דברי חיים (ח"ב סי' א) כי מי שתבע חברו בעירכאות וגרם לו נזק על ידי, כגון שפסקו עליו שצריך לשלם קנס למדינה נחשב הדבר כמזיק בלתי, וחייב לשלם, מלבד אם נעשה בשוגג, כגון שלא ידע שאסור לתבוע בעירכאות, או באופן שלא ידע מראש שיוטל קנס כזה, שאז נחשב גרמי בשוגג, ויכול לומר 'קום לי' ולהפטר.

11. התבחינו (סי' רצ"א סק"ד), סי' ע"ק ס"א) ביאר שטעם הפסוק בשומר משמר את החפץ למי שהבעלים רגילים להפקיד אצלו, או אלני ביתו, הוא מפני שעשה שמירה מעולה, והרי הדבר כאילו הניח את החפץ במקום המשמר והוא עצמו עומד ומשמר. ממילא, אם אירע לו נזק, הרי זה אונס כלפי. אולם בשואל, שחיובו אינו נובע מעצם חובת השמירה בלבד, שהרי חייב אף במתה שדרכה, אלא מוטל עליו חיוב לשלם על כל מה שדרכה לחפץ כפי ששיבנו לבעליו, סבר התביעה אינו נפטר במסירה לשואל אחר. אך בשע"י רבי שמואל (ב"מ אות רצ"ג) כתב שמדברי הקצות החושן (סי' רצ"א סק"א) מוכח שגם בשואל יש לפטור, שכן הקצות (סי' רצ"א סק"א) מביא דברי רמ"א שיש להפטר בשואל רגילים להפקיד אצלו נחשבת כאילו החזיר את החפץ לבעלים והסתלק מן השמירה, וכמו שבטעון הפסוק (ש"מ ח"ב סי' קס"ג) כי אם בשואל משמר לשואל יהיה הראשון פטור, מפני שכבר הסתלק

משום 'לא תחנם', ודקדק בנו, שהתוספות לא הקשו כן רק לאחר מה שאמרו בגמרא שהחמץ מותר בהנאה, דאם היה אסור בהנאה לא קשה כלום, וזאת מהטעם המבואר שכיון שאסור בהנאה מותר ליתנו לו כיון שאינו שווה לו כלום.

מעשה זה הובא גם בירושלמי (עבודה זרה פ"א ה"ט) והקשו כיצד הותר הדבר משום 'לא תחנם', ולא נזכר שם תירוץ. המראה הפנים (על הירושלמי שם) ביאר: 'והכא לא משום חן נתן לו מתנת חנם זה, אלא שלא היה ראוי כי אם להמבגאי הזה'. כלומר, מאחר שהגלוסקין לא הייתה ראויה לישראל ולא נמסרה כדי להחשיב את הנכרי או למצוא חן בעיניו, אין זו מתנת חנם שאסרה התורה. ביאור זה מצטרף ליסוד של החק יעקב, שדבר שאין לישראל כל שווי ושימוש בו אינו בהכרח בכלל האיסור.

האור שנוח (עבודה זרה פ"א ה"ט) דייק מן ההבדל בין נוסח הבבלי לנוסח הירושלמי במעשה רבן גמליאל, שאיסור מתנת חנם נאמר רק כאשר ישראל נתן לנכרי דבר שהוא ממונו. אם החפץ היה הפקר והישראל הגבירו בלא כוונת זכירה, אין הוא נתן לנכרי משלו אלא מאפשר לו לזכות מן ההפקר (ראה תוספות בבא בתרא נד. ד"ה אדעתא).

וכדבריו כתב גם הארמאי אמת' מגור (ליקוטים ע"ז ב.) שהקשה איך השיב אברהם אבינו את כל הרכוש למלך סדום ולא חשש לאיסור לא תחנם, ותירץ: ויש לומר דאברהם אבינו אמר (בראשית יד כב) 'הרימוני ידי וגו' אם מחוט' וגו', והיינו שבעת שלקח הרכוש לא רצה לזכות בממונו כלל ואין זה כנותן מתנה. וכן כתב בעל ההפלאה ב'פנים יפות' (בראשית שם) כי אם היה אברהם זוכה בשלל לא היה רשאי לתתו למלך סדום משום הלאו דלא תחנם, אלא שמעולם לא נתחננו לקנות, ומוכח שכן דעת בעל ההפלאה שבנתינה של הפקר אין איסור (וראה ליקוטי יהודה ח"א. עמ' קכ).

לפי זה, דברי המאפה שהונחו בבית המדרש בעבור הציבור, אך לאחר שהתבררה כשרותם איש מן הלומדים לא התכוון לזכות בהם, אפשר ששאר הפקר ואין במסירתם לנכרי משום 'לא תחנם'. ברם היתר זה שייך רק כאשר המאכל לא נעשה מעולם ממונו של ישראל, מאכל שאדם קנה לביתו או קיבל זוכה בו אינו נעשה הפקר מעצמו רק מפני שכעת החליט שאין לו בו צורך. והנה התוספות (עירובין סד: ד"ה ולמדנו) תירצו בדרך אחרת את הקושיא כיצד אמר לתת לנכרי ולא חשש לאיסור לא תחנם, או שרוב גמליאל לא סבר את דרשת רבי יהודה, או שמכיוון שהנכרי התלווה אליו בדרך הייתה הנתינה כעין מכירה. וכתב בחשוקי חמד (שם) לכאורה היה מקום ללמוד מדבריהם שאף דבר שאינו ראוי לישראל אסור במתנת חנם. אולם 'חשוקי חמד' דחה ראייה זו, מפני שבאותו מעשה נטל רבי אילעאי את הגלוסקין מן הדרך במיוחד ולאחר מכן מסרה לנכרי, ויש בכך 'מעשה נתינה' חשוב. ואילו במאכל שכבר מצוי ברשותו של ישראל, שאין לו בו צורך והוא עומד להשליכה, אפשר שאין במסירתו אלא מתן רשות לנכרי ליטול דבר שבלאו הכי היה מושלך.

ומה שכתב בחשוקי חמד כי מדברי התוספות משמע שאף דבר שאינו ראוי לישראל אסור לתת לנכרי בחינם ודקדק מהם שלא כדברי החק יעקב, המעיין שם בחק יעקב יראה שבנו של החק יעקב דקדק ממה שהתוספות לא הקשה כן רק לאחר שאמרו בגמרא שהחמץ מותר בהנאה, לפי שרק לאחר שנתברר שחמץ נכרי מותר בהנאה לאחר הפסח והוא ראוי לישראל ליתן לבהמתו ולהסיקו תחת תבשילו, קמה וגם ניצבה התמיהה, איך נתן לנכרי דבר הראוי לישראל, ואם כן אדרבה יסוד זה מדוקדק בדברי התוספות.

וב'חשוקי חמד' כתב על סמך יסוד זה, שמאכל זול שאין לישראל כל שימוש בו ובלאו הכי עומד להיזרק, ניתן למסרו לנכרי, וצירף סברות נוספות לדבריו, לעיתים הבעלים כלל לא זכו במאכל והתייחסו אליו כהפקר, ולעיתים אין כאן 'מעשה נתינה' חשוב, ועל כן הציע שלא להגישו לנכרי כמתנה מכובדת, אלא לומר לו 'יש כאן מאכלים, תוכל לקחתם'.

ואין בנתינה כל תועלת צפויה - הנתינה עלולה להיות מתנת חנם לנכרי שאינו מכירו.

לעומת זאת, אם היא לוקחת מן הבית שקיות, ארגזים או כמות גדולה של מאכלים, ובכך חוסכת לבעלים את טרחת הפינוי, את סחיבת המאכלים אל פח האשפה או את הצורך לטפל בהם - נראה שאין זו מתנת חנם. האוכל ניתן לה כנגד שירות הפינוי שהיא עושה.

כמו כן, אם מדובר בעוזרת המצויה דרך קבע אצל השכנה, ויש עניין ממשי בשמירת יחסי שכנות תקינים, או שהימנעות בולטת מן הנתינה עלולה ליצור עלבון, איבה או מתיחות עם השכנה ועובדיה - ניתן לצרף את היתר דרכי שלום. חז"ל התירו לפרנס עניי נכרים, לבקר את חוליהם ולקבור את מתייהם משום דרכי שלום (גיטין סא. שולחן ערוך יו"ד סי' קנא סעיף יב. חו"מ סי' רמט סעיף ב).

ואולם לא כל נתינה נוחה או נעימה היא 'דרכי שלום'. כאשר אין חשש איבה, אין קשר של ממש ואין לנותן שום תועלת, יש למצוא דרך ברורה יותר להוציאה מגדר מתנת חנם. למכור את המאכלים במחיר ממש, אף אם נמוך בהתאם למצבם ולתאריך התפוגה, או לתת אותם בתמורה לפינויים מן הבית.

איסור 'בל תשחית' במאכלים

הרמב"ם (מלכים פ"ו ה"ה) כתב: 'כל המשרב כלים וכו' ומאבד מאכלות דרך השחתה עובר בלא תשחית'. ההדגשה 'דרך השחתה' מלמדת כי לא כל אובדן של חפץ או מאכל הוא בכלל האיסור, אלא איבוד שאין בו צורך ותועלת. הרמב"ם עצמו כתב קודם לכן שאפילו אילן מאכל מותר לקצוץ כאשר הוא מזיק או כאשר דמי העץ יקרית מן הפירות, מפני שלא אסרה תורה אלא דרך השחתה' (שם ה"ח).

גם בספר החינוך (מצוה תקטז) כתב באיסור זה שהוא על כל הפסד הנעשה לבטלה, כגון שריפת חפץ, קריעת בגד או שבירת כלי. אך אם יש בקלקול תועלת ממשית או סילוק נזק, אין זו השחתה אסורה.

לגבי שאר חפצים ומאכלים שאינם אילן מאכל, נחלקו הראשונים אם האיסור מהתורה או מדרבנן. הסמ"ג (לאין רכס) סמ"ג (ס' קעה), רבנו ירוחם (משרים סוף נתיב לא), ויראים (השלם סי' שפב), כתבו שבכל דבר עובר על בל תשחית מן התורה, גם בספר החינוך (שם ועיי"ש במש"כ במנחת חינוך) משמע ששאר השחתות נאסרו מן התורה, אף שאין לוקים עליהן. לעומת זאת, הרמב"ם (מלכים שם. ובסה"מ"ז ל"ח נ כתב שלוקה על כל דבר) כתב שעל שאר דברים שמלבד אילנות מאכל אינו לוקה אלא מכת מדרות, וכתבו האחרונים בדעתו (משנה למלך שם ה"ח, נודע ביהודה תניינא, יו"ד סי' י) שסובר שמן התורה איסור בל תשחית הוא רק באילנות, וחכמים הם שאסרו להשחית כל דבר.

מכל מקום, גם לפי המחמירים, האיסור הוא דווקא כאשר מקלקל את המאכל 'דרך השחתה'. כאשר נדרש לפנותו מטעמי ניקיון, בריאות, מקום אכסון או מפני שאין כל דרך מעשית ומותרת להשתמש בו, אין זה דומה לאדם המשחית מזון מתוך כעס, זלזול או ללא כל צורך.

אם מותר לתת לנכרי מאכל העומד להיזרק

נחלקו הפוסקים האם מותר לתת לנכרי מאכל שעומד להיזרק. 'החק יעקב' (או"ח סי' תמח ס"ק יב) דן בנתינת חמץ לנכרי, וכתב שני ביאורים מדוע אין בכך משום 'לא תחנם': א. משום שמדובר בנכרי המכירו. ב. כיוון שהחמץ עומד להיות אסור בהנאה ואינו שווה לישראל מאומה, מותר לתתו אף לנכרי זר.

ה'חק יעקב' מצא מקור להיתר זה מהגמרא במסכת עירובין (סד:) שם הביאו: מעשה ברבן גמליאל שהיה רוכב על החמור והיה מהלך מעכו לכיזב והיה רבי אילעאי מהלך אחריו, מצא גלוסקין בדרך אמר לו אילעאי טול גלוסקין מן הדרך, מצא נכרי אחד אמר לו מבגאי טול גלוסקין הללו מאילעאי. ומכך שרוב גמליאל הורה לאותו נכרי ששמו מבגאי ליטלה ממנו, הוכיחה הגמרא שחמצו של נכרי אחר הפסח מותר בהנאה, וכמו שפירש רש"י (ד"ה שחמצו) שאחר פסח היה. והביא החק יעקב מה שהוכיח בנו מהר"ר שמעון בבחרותו, שהתוספות (ד"ה ולמדנו) הקשו כיצד נתן לנכרי, הרי אסור

היתר להיתר מכירת של הקרקעות בשנת השמיטה לישמעאל. ראה כע"ז ג' בחו"מ סי' רסו לענין אבידת גוי שתיקן הב"ח גירסת הטור].

בשו"ע (יו"ד סי' קנא סי"א, חו"מ סי' רמט ס"ב) כתב את האיסור בלשון עובד כוכבים, אולם הש"ך (יו"ד סי' קנא ס"ק יח) כתב על פי הבית יוסף בחו"מ שפסק השולחן ערוך כולל כל נכרי, ואפילו ישמעאלי שאינו עובד עבודה זרה, ורק גר תושב יצא מכלל האיסור. וכן נראה דעת החינוך (מצוה תכו) שרק לגר תושב מותר לתת מתנה וכן עיי"ש.

לפיכך, אין להתיר בשל כך שהעוזרת אינה עובדת עבודה זרה, אלא יש לברר אם הנתינה עצמה היא אכן 'מתנת חנם' או שיש בה סיבה ותועלת לנותן.

מתי המתנה אינה נחשבת 'חנם'

השולחן ערוך הגביל את האיסור לתת מתנה וכתב שאין לתת לנכרי 'שאינו מכירו', ומשמע שלא כל נתינה היא בגדר מתנת חנם, ומקור הדברים בתוספות (עבודה זרה שם ד"ה רבי יהודה) שהביאו קושיית הריב"ם על מה שאמר רבי יהודה שלנכרי מוכרים אך אין נותנים לו בחינם, מהגמרא במסכת פסחים (כב.) שהעמידו את הברייתא ששולח אדם ירך לעובד כוכבים כרבי יהודה, והרי הדברים נראים כסותרים אלו את אלו, שם משמע שרבי יהודה מתיר לתת מתנת חנם לנכרי. ותירץ התוספות מדברי התוספתא (ע"ז פרק ג) שהוסיפו בדברי רב יהודה כי בעובד כוכבים המכירו מותר, מפני שהוא כמוכרו לו.

עוד כתבו התוספות, שאם הגוי מתלווה עמו בדרך מותר לתת לו בחינם, ובזה יישבו את המובא במסכת עירובין (סד:) שרוב גמליאל מצא גלוסקין בדרך, הורה לרבי אילעאי ליטלה, ולאחר מכן אמר לנכרי ששמו מבגאי ליטלה ממנו, ואף על פי שאר היה מכירו כדמשמע התם, ותירצו שההיתר שם הוא מפני שהיה מתלווה עמו בדרך, ויבואר להלן.

וכן כתב הרשב"א (שו"ת ח"א סי' ח) במפורש: 'שלא אמרו אלא מתנת חנם. הא לסיבה וכו' מותר, שאין זו מתנת חנם'. והוסיף שגם נתינה משום דרכי שלום אינה נחשבת מתנת חנם. ולפי דבריו, אין צורך שהתמורה תהיה כסף דווקא. אלא גם עזרה עתידית, גמול על עזרה קודמת או שמירת יחסים תקינים מוציאים את הנתינה מכלל חנם.

הט"ז (יו"ד שם סק"ח) ביאר: 'אם מכירו לא הוה עליה שם מתנה אלא כמכירה, שהרי ישלם גמולו או כבר שילם לו'. ואין פירוש 'מכירו' שהנותן רק יודע את שמו או מזהה את פניו, אלא שיש ביניהם קשר שהמתנה ניתנת כהחזרת טובה קודמת, או מתוך ציפייה סבירה לטובה בעתיד, או כדי לשמר קשר שיש בו תועלת לנותן.

וכן נפסק בשולחן ערוך (חו"מ סי' רמט סעיף ב): 'עובד כוכבים שאינו גר תושב אסור ליתן לו מתנה, אלא אם כן הוא מכירו או אם יש בו דבר משום דרכי שלום' (וראה סמ"ע שם ס"ק ב, שאם יש לישראל צד הנאה הרי זה כמכירה).

נתינה במסגרת יחסי עבודה

לפי יסוד זה, מותר לתת מאכל או מתנה לעובד נכרי כאשר הנתינה נעשית במסגרת יחסי העבודה: כתוספת מקובלת לשכר, כהכרת טובה על עבודה נאמנה, כדי לחזק את נאמנותו או כדי לשמור על יחסי עבודה תקינים. אף שהמתנה אינה רשומה כחלק מן השכר, יש ממנה תועלת לנותן ולכן אינה מתנת חנם.

ב'חשוקי חמד' (דמאי פ"ג מ"א) דן הגר"י זילברשטיין בדברי מאפה שנותרו ועמדו להיזרק, והציע להתיר את נתינתם לפועלים הנכרים מכמה טעמים, ובכללם שהנותנים מכירים את הפועלים ושהאכלתם עשויה לגרום להם לעבוד טוב יותר.

העוזרת של השכנה אינה בהכרח בגדר 'מכיר'

בנידון השאלה, העוזרת עובדת אצל השכנה ולא אצל בעל המאכלים. לפיכך, עצם העובדה שהיא מצויה בבניין ומוכרת לבני הבית אינה הופכת אותה ל'מכיר' כדי להתיר לתת לה מתנת חנם.

אם אין ביניהם כל קשר, היא מעולם לא סייעה לו,

מכתלי בית ההוראה

תשובה ממורינו הרב שליט"א

המשך מעמ' ג'

והסיק בחשוקי חמד מסמטבר שאיסור לא תחנם נאמר דוקא כאשר אנו נותנים להם דבר שיש לנו אפשרות לעשות בו שימוש מסוים, אך כשמדובר בדבר שבין כה היינו משליכים אותו לאשפה, או לפני החתולים והיונים וכדומה, אין בזה לא תחנם, כי מה שונה הנחת הפיתות לפני נכרי זה מההנחה לפני בעלי חיים, ואין זה נחשב שהיהודי נותן לו מתנה.

אך בשו"ת 'שבט הקהתי' (ח"ד סי' ט) נקט שאין להחיר מתנה לנכרי שאינו מכירו רק מפני שהמאכל אינו דרוש לישראל אם עומד להיזרק, לדעתו, אם אין היתר של 'מכירה', דרכי שלום או טובת הנאה, יש להניח את המאכל עד שיתקלקל ולא לתת לנכרי במתנה חיים.

וכך נראה שכן הייתה דעתו של החותם יאיר (סי' טו), שכן בטבעת יקרה שהיה חקוק בה שם ה', ולמרות שלא היה ליהודי שימוש מותר בה, כתב שאין לתת לנכרי במתנה, הן משום איסור הנאה והן משום 'לא תחנם'. אמנם ב'חשוקי חמד' חילק בין טבעת יקרה, שעצם מסירתה היא מתנה חשובה ונתינת חן, לבין פיתות זולות העומדות להשלכה.

נמצא שלכתחילה נכון לחפש טעם וסיבה שלא תהיה המתנה חיים, כגון לומר לנכרי שהמאכל נתן בתמורה לפניו, או סיבה אחרת שתהיה בכך באמת משום דרכי שלום. אמנם אם מדובר במאכלים פשוטים ובעלי ערך מועט, שאין לבני הבית כל שימוש בהם והם עומדים בוודאות להיזרק בתוך זמן קצר, יש להקל.

וראה עוד בתשובות פתחי שערים (סי' מט) שהסתפק אם כשמפקיר ממונו בפני הגוי עובר בלא תחנם, כיון שעל ידו מגיע הדבר לגוי, או שאינו עובר אלא על תנאי בדידים ולא באופן שממציא להגוי על ידי הפקר. והכריע שם לאיסור אף אם מפקיר בפני הגוי. ובשו"ת שרגא המאיר (ח"ה סי' יז) שכתב לדחות דברי הפתחי שערים, וכתב להחיר להפקיר בפני גוי אף שעיי"ז גורם שהגוי יזכה ע"ש. ובפשוטו גם ככהא' גוואז יש לחוש לאיסור לא תחנם, שהרי ממציא לו את ההנאה בדרך זו.

חמץ לפני הפסח

שינונו במשנה (פסחים כא.) שכל זמן שהחמץ מותר בהנאה רשאי האדם למכרו לנכרי, והשוהו ערוך (סי' מהג סי' א) פסק שבשעה החמישית בערב פסח מותר למכור לנכרי אפילו כמות גדולה, אף שוודאי לא יספיק לאוכלה קודם הפסח. הרי שאין מצווה להשאיר לא החמץ ברשות הישראל עד שעת הביעור. תכלית המצווה היא שלא יהיה החמץ בבעלותו בזמן האיסור. אם מכרו או הקנהו לנכרי קודם לכן בקניין גמור, שוב אינו

המשך בעמ' י'

יבדוק שוב את חשבון האשראי שלו ויוודא אם אין חוב. בינתיים פנה לבית ההוראה בשאלה: אם גם לאחר הבדיקה יתעקש הגוי לשלם פעם נוספת מחמת טעותו, האם מותר לקבל ממנו את הכסף, או שיש בכך איסור?

ת. מעיקר הדין מותר 'טעות גוי' שטועה מעצמו מותרת, ומותר לקחת ממנו את התשלום¹⁵. וממדת חסידות לומר לו 'ראה שעל חשבונך אני סומך'¹⁶. יש לדעת מה שכתבו הפוסקים שאין כדאי וראוי להתנהג כן¹⁷. אם בכל זאת התקבל התשלום הנוסף, הכסף שייך לדניאל ולא לבעל הדירה¹⁸.

מי שאינו מתווך שהציע דירה לידיו ודורש דמי תיווך

ראובן חיפש במשך תקופה דירה לרכישה. שמעון, ידידו הקרוב, שאינו עוסק כלל בתיווך, ידע על כך וקשר בינו לבין בעל דירה שעמדה למכירה. הדברים התקדמו, ולבסוף יצאה העסקה אל הפועל. במשך כל הדרך לא דיבר שמעון מאומה על דמי תיווך, וראובן היה בטוח שמדובר בעזרה חברית בלבד. לאחר השלמת העסקה הפתיע שמעון את ראובן וביקש לקבל דמי תיווך כמקובל. ראובן טען לעומתו: 'אילו הייתי יודע שאתה מבקש שכר, ייתכן שלא הייתי נכנס כלל לעסקה זו. מלכתחילה פעלתי מתוך הנחה שאין כאן תיווך בתשלום'. האם שמעון, שאינו מתווך במקצועו ולא התנה מראש על שכר, רשאי לתבוע דמי תיווך?

ת. הדבר תלוי, אם ראובן פנה לשמעון בבקשת עזרה לתיווך אינו חייב לשלם, ואם שמעון פנה לראובן להציע לו דירה, חייב לשלם לו¹⁹.

סמך בדיקתו. ודבר זה נכון לא רק במקום ששילם תשלום שלם בשנית, אלא אף בכל טעות בחשבון או במחיר.

17 ידועים דברי הבאר הגולה שכתב (סי' שסח סי' א'): ואני כותב זאת לדורותי שאיני רבים גדלו והעשירו מן טעות שהטעו העכ"ם ולא הצליחו וירדו נכסיהם לטמיון ולא הניחו אחריהם ברכה, וכמ"ל בספר חסידים (סמן תתקע) רבים אשר קדשו ה' והחזירו טעיות העכ"ם בדבר חשוב גדלו והעשירו והצליחו והניחו יתום לעולליות. וראה מה שכתב הסמ"ג (עין סי' עז) כבר דרשתי לגלות ירושלים אשר בספרד ולשאר גלויות אדום כי ענה שהארץ גלוית יותר מדאי יש לישראל להבדיל מהבלי העולם ולאחז בחותמו של הקדוש ברוך הוא שהוא אמת. ושלל לשקר לא לישראל ולא לגוים ולא להטעות בשום עניין, ולקדש עצמם אף במותר להם שנאמר (צפניה) 'לשאר ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב ולא ימציא בפה לשון תומיה', וכשיבא הקדוש ברוך הוא להושיעם יאמרו הגוים בדין עשה, כי הם אנשי אמת ותורת אמת בפה. אבל אם יתנהו עם הגוים כבדמות יאמרו ראו מה עשה הקדוש ברוך הוא שברך לחלקו גבנים ורמאים. ועוד כתוב (חושע ב כה) 'זרעתי לי בארץ', כלום זרע אדם כור אחד אלא למצוא כמה כורים, כך זרע הקדוש ברוך הוא [את] ישראל בארצות כדי שיתפסו עליהם גרים (פסחים טז). וכן כל שהם מתנהגים בהם במראות מי ידבק בהם. והרי הקפיד הקדוש ברוך הוא על גולו הרשעים שנאמר (בראשית יא) 'ותמלא הארץ חמס'. עוד אינו מביא ראה מירושלמי דפרק אלו מצאיות (ב"מ ט.) שאומר שם רבנן סבייא זבני חד כרי דחטין ואשכחן ביה צרר דווחי והחזירו להם, ואמרו הגוים ברוך הוא להקין ידוהאי, וכיצא בזה הספר שם מעשים הרבה מאבדת הגוים שהחזירו מפני קידוש השם.

18 כמבאר ברמ"א (סי' קס"ד) שבטעות בחשבון של גוי זוכה השלם.

19 ראה 'מכתלי בית הדין' (ח"א סי' יד), והוא על פי מה שעלה בנתיבות המשפט (סי' קק סק"ג), שבמקום שלא סוכם מראש אם הפעולה נעשית בשכר או בחינם, יש להתחשב בדעתו ובעצמו של מי שיש לו ההתקשרות. לפי כך, כאשר ראובן לא שפנה לשמעון וביקש ממנו לסייע לו במציאת דירה, יש לכתב אחר דעתו של ראובן, שפנייתו לידיד קרוב שאינו עוסק בתיווך היתה מסתמעת על דעת עזרה אליו, וראובן מפקד דירה, והוא שפנה אליו מעצמו להציע לו דירה מסוימת, יש לכתב אחר דעתו של שמעון שהוא יזום הפעולה. ואם הוא מאמין לומר שכבר מתחילה התכוון לפעול עבור שכר תיווך, חייב ראובן בתשלום דמי תיווך.

הבחור חנניה שהפעיל את הברז יש לדון אם חיובו הוא כמזיק בידיים, מאחר שהמים שהוסיף גרמו להתפשטות ההצפה¹², או מדין אש וממונו המזיק¹³. ג. באופן שיש לומר שהוא אונס גמור, אין לחייב את חנניה¹⁴.

תייר גוי ששכר יחידת דיוור ב-Airbnb וכדומה מתעקש לשלם בשנית במחשבה שלא שילם

דניאל הוא אברך צעיר המתגורר עם משפחתו באחד היישובים שבהרי ירושלים. הוא מתגורר ביחידת דיוור הנמצאת בתוך וילה גדולה שבעלות יודי אמיד, המחזיק את המקום לצורכי נופש. בקומה התחתונה של הווילה מצויות חמש יחידות אירוח, המושכרות באופן קבוע באמצעות Airbnb ואתרים דומים. אחת היחידות ניתנה לדניאל ולמשפחתו למגורים ללא תשלום, ובתמורה, ובצירוף שכר נוסף, הם מטפלים באחזקת יחידות האירוח, בקבלת האורחים ובסידור המקום בין שוכר לשוכר. אמש, בשעת לילה מאוחרת, הגיע למקום תייר גוי מצרפת, ששכר אחת מן היחידות למשך שבוע. כאשר בא לקבל את המפתח, הושיט לדניאל מעטפה ובה סכום כסף מזומן התואם את מלוא מחיר השכירות. דניאל הופתע, שכן ידע שהמכרת אינה מאשרת הזמנה ללא תשלום מראש. הוא בדק מיד ברישומים הדיגיטליים, ואכן התברר שהתשלום כבר נגבה ממלואו בעת ביצוע ההזמנה. כשאמר זאת לאורח, התעקש הלה כי בכרטיס האשראי שלו מותקנת מערכת אבטחה המחייבת אימות כפול, וברור לו שהתשלום לא הושלם בשעת ההזמנה, ולכן הוא מבקש לשלם כעת במזומן. דניאל סירב לקבל את הכסף ואמר לו שימתין עד הבוקר,

מחייבו וכאילו כבר החזיר לבעלים.

12 בגמרא בבא מציעא (ק"ה) מבואר בדין 'בית' והעליה, שאם העלין נוטל את ידיו והמים יורדים ומזיקים לתחתון, כאשר המים נמשכים מכוח שפיכתו הרי הם נחשבים כחיצוי, אך אם המים פוסקים ואח"כ נופלים אין זה נחשב כוחו. הרי"ף והרא"ש (ב"מ שם), הרמב"ם (ב"מ כ"ב קונטרס דיני דגמים) והרמ"ם (סנהדרין ע"ג) כתבו שכן כאשר זרם המים פסק, גזון שהם נבלעים תחילה במעינה ולאחר מכן נופלים ממליהם, אין הדבר נחשב כוחו. והרמ"ם הגדיר זאת כ'כוח שני'. מדבריהם עולה שכל עוד המים זורמים ברציפות מכוח השפיכה, הרי זה מעשה. אולם מדברי רש"י (ב"מ שם) והרא"ם (תשובות סי' תתקס) משמע שכאשר המים הולכים לאחר מכן למקום אחר, שוב אין הדבר נחשב כוחו, אף שלא פסקה הזרימה. וכן עולה מדברי רש"י בעירובין (פ"ה) לענין השופך מים בשבת. אמנם החזון איש (אח"כ סי' קק סק"ה) כתב בדעת רש"י, שדוק כאשר שפכתו אינה מוסיפה במהירות זרימת המים אין הדבר נחשב כוחו, אבל אם מחמת תוספת המים הם זורמים במהירות רבה יותר, הרי זה כוחו גמור. ונ"מ למה ברור שכן היו פני הדברים, מאחר ובדרך כלל זרימת המים הנוצרת כבר אינה מכוונת.

13 החזון איש (ב"מ סי' ב' קס"ט) כתב שאפילו בפתח בידקא דמאי, דהיינו שפוחת את הסכר המעכב את המים, אם לאחר מכן פסק כוח הליכתם, יש לחייב על המים הראשונים מדין אש. וכל שכן כאשר הוא עצמו שופך את המים. ומה שמבאר בגמרא בבבא מציעא (שם) שהעלין פסור כאשר אין הדבר נחשב כוחו, היינו במסגרת דיני זקני שכנים, שאין דנים שם חיוב מדין אש. עוד יש לדון, כאשר המים שייכים למזיק, בחיוב משום ממונו המזיק, ואם הפקידים קודם ששפכו יש מקום לפטור מצד זה, אך אם הפקידים לאחר שכבר הפקידים ממונו, אין להפקיר מועיל לפטור, וכמבאר בחזון איש (ב"מ סי' קס"ד).

14 בגמרא בבא קמא (כ"ה) מבואר שמוזק חייב אף באונס. ונחלקו הראשונים באונס גמור. התוספות (ב"ק כ"ד ד"ה ושוואל, ב"מ כ"ד ד"ה וסבר, ב"ב כ"ד ד"ה ויב, סנהדרין ע"ד ד"ה רוצח) סוברים שבאונס גמור פטור, ואילו הרמב"ם (ב"מ כ"ד) מלחמות גמור (ט"ו) סובר שגם באונס גמור חייב. הרמ"א (פסחים סי' שעה ס"א) טען כי תנא (פ"ד) פסק שבאונס גמור פטור. הש"ך (פ"ד שעה ס"א) נקט שלדעת הרמב"ם והשו"ע אף באונס גמור חייב, ותמה על הרמ"א שלא כתב כך בשם 'שם אומרים', וכמו שכתב במגיד משנה (חובל ומזיק פ"ה ה"א) לדקדק מדברי הרמב"ם שלא חילק בין אונסים. וכן כתבו הבית מאיר (אורח סי' תמח ס"ב) האבני נור (ח"פ סי' ב) והדברי מלכאל (ח"ה סי' רכ"ט) בדעת הרמב"ם. אולם הכסף משנה (שם) כתב שמדברי הרמב"ם מוכח

הנעשה בר מצווה האם צריך לברך שהחיינו על התחייבותו במצוות

שיתקנו לו לברך שהחיינו, וכשהגדיל כבר לא שייך שיברך כי הרי הניח גם בקטנותו ואין לו שמחה כ"כ. ואף מי שאינו מניח לפני כן אלא רק בגיל י"ג, ולהנ"ל היה צריך לברך, בכל אופן לא פלוג רבנן בהו, ולא יברך. ע"כ דברי הגהות צבי לצדיק. וא"כ יוצא לן שאף הנעשה בר מצווה, וכמו ששאלנו קודם - מדוע שלא יברך שהחיינו על עצם החיוב במצוות, לפי הנה"ל (דברי הצבי לצדיק), יבואר, שהיות ורוב המצוות עושה אותם גם הקטן, מטעם חינוך, א"כ גם כשנעשה בר מצווה ומחוייב, לא יברך שהחיינו.

וכעין זה כתב פוסק הדור, הגאון ר' משה פיינשטיין זצ"ל, באגרות משה (יו"ד ח"ג ס"י יד אות יג) ששהחיינו מברכים בחידוש מצווה - מצווה שעד עתה לא היה מחוייב בה, ולא בחידוש בגר, ומכיון שגם קטן [וקטנה] ישנם בחיוב של קבלת התורה, שאבותינו קיבלו לדורי דורות עולם, וכשנעשה בר מצווה אין שום חידוש בגר, אלא נסתלק הפטור של קטן, וא"כ על מה יברך שהחיינו. ולכן כתב שם, שלא יברך כשנעשה בר מצווה על חיוב המצוות.

אמנם בשו"ת חתם סופר (או"ח ס"י נה), אחר שהאריך בענייני ברכת שהחיינו, כתב וז"ל: ויען בברכת שהחיינו רבו כמו רבו דעות שונות, סברות עצמם שאין להם על מה שיסמוכו בש"ס, וכבר כתבנו כל שא"א לומר בטלה דעתו והוא נהנה מצווה לברך, נ"ל הכרעת ס' פרי תואר (להאור החיים' זי"ע, ה"ל שחיטה ס"י כח סק"ד), שכל מי שמתחנך תחילה לחיוב מצווה יברך, לא כמ"ש הרוקח שעל כל מצווה מברך בחינוכה [כשנודמו לו לעשותה בפעם הראשונה יברך], אלא הנכנס לחיוב מצוות. ולפיכך מוסיף וכותב, שכל המניח תפילין בראשונה יברך שהחיינו ויכוון על כל המצוות שמתחייב בהן כשנכנס למצוות. וכלשוננו שם: על כל מצוות שעתיד לעשות כל ימיו, אע"ג שאותן שקבוע להם זמן יברך על כל אחת שהחיינו בהגעתה וכו'. עכ"ל שם. וזה דלא כדברי הצבי לצדיק והאגרות משה הנ"ל.

והיות שכבר כתב הב"ח בהלכות תפילין (ס"י כט), וז"ל שם: לפענ"ד נראה דאיכא לחלק בין ברכת שהחיינו לשאר ברכות, דברכת שהחיינו שבאה על שמחת לבו של אדם יכול לברך אע"פ שאינו וודאי שחייב לברך, דאינו עובר על 'לא תשא' אם הוא שמח ומברך לו יתעלה על שהחיינו וקיימו עד הזמן הזה וכו'. וכן כתב בבאור הלכה (ס"י כב ד"ה קנה), שדן שם לגבי שהחיינו בטלית ישן שעשוי עשה בו ציצית, ובתוך הדברים כתב שם, וז"ל: בפרט אם הוא לובש עתה התפילין בפעם ראשונה בוודאי יראה לעשות עצה זו, דיש פוסקים שסוברים שעל כל מצווה שאדם עושה פעם ראשונה בחייו יברך שהחיינו. עכ"ל. [ואף שדבריו שם אינם מאותו הטעם של החת"ס, אמנם למעשה דעתו כמסקנת החת"ס הנ"ל].

העולה לדינא:

מדברי כל הני פוסקים: פרי תואר, חת"ס, וביאור הלכה, שהנעשה בר מצווה יברך ברכת שהחיינו על פרי חדש או בגדים חדשים, או על כל דבר שעליו יש תמימות דעים שצריך לברך ע"ז שהחיינו, וכמו שכתב שם הבי"ל, ויכוון לבו להודות להש"ת על שזיכהו להגיע לחיוב מצוות התורה ולנועם אמריה, שאיתם יעבוד בוראו, ואלו הן העצות [ללשון הזה"ק (ח"ב פב): עיטין - עצות] דאורייתא להגיע לתכלית הנרצה והנכספת, לחזות בנועם ה'.

א) שמצא כתוב במנהגים ישנים, וז"ל: מי שלא שחט מברך שהחיינו על הכסוי ולא על השחיטה דכיסוי הוי מצווה, כדאמרינן (סוטה יז. חולין פח): בזכות שאמר אאע"ה 'ואנכי עפר ואפר', זכה לב' מצוות וכו', והוי כמו ציצית וסוכה דמברך שהחיינו, וכן מפורש בהלכות שחיטה לר' ידידיה משפירא. עכ"ל (עיי"ש עוד). הנה לנו עוד צד לומר שהנעשה בר מצווה יברך שהחיינו, דלא גרע ממה שכתב הרמ"א על הלכסה דם בפעם הראשונה [וכ"ש המתחדש בכך שנעשה חייב במצוות], שיברך שהחיינו.

ובש"ך (שם סק"ה) הקשה על פסק הרמ"א, והוכיח שם מכמה טעמים שלא לברך שהחיינו:

א. אדרבה בגמ' (חולין פח:) משמע להדיא שעל כיסוי הדם אין לברך, ששואלת שם הגמ' ולחשוב נמי עפר כיסוי הדם [לשכר של ואנוכי עפר ואפר], ותיצרה שם הגמ' התם הכשר מצווה איכא, הנאה ליכא, וממשיכה שם הגמרא: ואמר רבא, בשכר שאמר אברהם אבינו 'אם מחוט ועד שרוך נעל' זכו זכו בניו לשתי מצוות, לחוט של תכלת ורצועה של תפילין. ועוד ממשיך הש"ך וכותב: וכן משמע בר"ן וכן כתב הרשב"א (שו"ת ח"א ס"י ככו), שלא לברך על תפילין שהחיינו, כי זה לא מצווה הבאה מזמן לזמן, וא"כ כ"ש על כיסוי שלא יברכו.

ב. שאפ"י לרמב"ם, שמברכים על תפילין וציצית, זה לא בגלל שזה מצווה וממילא נלמד מזה שגם במצוות כיסוי יברכו שהחיינו, אלא הסיבה היא כלשון הרמב"ם: מפני שהם מצוות שהן קנין לו, ובכיסוי הדם אין את הטעם הזה. ומכאן, מוכיח הש"ך, שאין לברך על כיסוי הדם שהחיינו. מוסיף שם הש"ך ומביא שמצא ברוקח [בשם ריב"ק משפירא] וזה לשונו: כל מצווה שעל האדם לעשות ולא עשהא ומתחנך לכתחילה [עושה אותה פעם ראשונה] צריך לברך שהחיינו. והביא ראה לדבריו מהגמרא (מנחות עה:): היה עומד ומקריב קורבנות בירושלים אומר שהחיינו, עכ"ל. חזינו מהרוקח הזה, שעל כל חינוך שהאדם מתחנך במצוות צריך האדם לברך שהחיינו, וא"כ הנעשה בר מצווה, שנעשה חייב בכל המצוות, יהיה לכאורה חייב לברך שהחיינו על עצם החינוך במצוות, וכמשמעות לשון הרוקח הנ"ל, דכשנכנס מתחנך במצוות צריך לברך שהחיינו, והנכנס למצוות, מהיום והלאה הוא חייב בכל המצוות מדאורייתא, בוודאי שאפשר לומר עליו מה שכתב ברוקח ומתחנך לכתחילה צריך לברך שהחיינו. וממשיך שם הש"ך, שאולי זה הסיבה שכתב הרמ"א לברך שהחיינו על כיסוי הדם בפעם הראשונה, ועיין שם שמקשה, שאם נאמר כהרוקח א"כ קשה, למה לא עושים שהחיינו על הרבה מצוות [עיי"ש הדוגמאות שהביא], אלא, מסכם הש"ך ומכריע למעשה, רק על מצוות הבאות מזמן לזמן יברך שהחיינו, עיי"ש שמבאר דבריו בארוכה.

ועל דברי הרוקח, שהקשה עליו הש"ך שלפי דבריו המתחנך לתפילין ולציצית יתחייב לברך שהחיינו, וזה לא מצינו, כתב בהגהות צבי לצדיק [על השו"ע שם] לתרץ שלא יקשה עליו, ע"פ יסוד נפלא, שמה שכתב הרוקח שהמתחנך לכתחילה במצוות צריך לברך שהחיינו, זה רק בדברים שלא היה הקטן יכול לעשותם בקטנותו אלא רק משיגדיל. אבל מצוות שיש באפשרות הקטן ג"כ לעשותם בקטנותו, כגון תפילין וציצית, וכמו שאמרו בגמ' (סוכה מב.), קטן היודע לנענע וכו', להתעטף חייב בציצית, להניח תפילין אבינו לוקח לו תפילין וכו', בזה לא שייך לומר כשיגיע למצוות שיברך עליהם שהחיינו. כי בקטנותו לא שייך

הנעשה בר מצווה, הנה הוא מתחייב בכל מצוות ה', וזה לו שמחה רבה שנעשה בר מצוות, וגדול המצווה ועושה. ויש לדון שא"כ ציטרך לברך ברכת שהחיינו, שנתקנה על שמחה שיש לאדם במצוות, כמו ימים טובים ומועדים, בגדים חדשים, פירות חדשים, ומצוות מסוימות. וא"כ על עצם החיוב ג"כ ציטרך לברך שהחיינו?

תשובה: הנה שנינו בתוספתא דברכות (פ"ו ה"ט), העושה ציצית [לעצמן] מברך שהחיינו, וכשהוא מתעטף אומר להתעטף בציצית. העושה תפילין [לעצמן] אומר שהחיינו, וכשהוא מניחן אומר [אשר קדשנו] להניח תפילין [וכו']. וכן פסק הרמב"ם בהלכות ברכות (פ"א ה"ט), וז"ל שם: כל מצווה שהיא מזמן לזמן, כגון סוכה ושופר ולולב ומקרא מגילה ונר חנוכה, וכן כל מצווה ומצווה שהיא קנין לו, כגון ציצית ותפילין ומוזה ומעקה, וכן מצווה שאינה תדירה ואינה מצויה וכו', מברך עליה בשעת עשייתה שהחיינו וכו'. וכתב שם הכסף משנה שמקורו של הרמב"ם [שיש לברך שהחיינו על ציצית ותפילין] הוא מהתוספתא הנ"ל.

אולם רבינו הטור בהלכות ציצית (ס"י כב) כתב: העושה ציצית לעצמו מברך שהחיינו, נתעטף בה מברך להתעטף בציצית. אבל בהלכות תפילין, לא הזכיר שהעושה אותם מברך שהחיינו.

והקשה הבית יוסף (שם) מדוע הביא הטור את דברי הרמב"ם, שמקורם בתוספתא, רק לגבי ציצית, ולא הזכיר שגם לגבי תפילין יברך שהחיינו? ותיירץ בשם רבינו הגדול מהר"י אבוב, שלא קיי"ל כההיא תוספתא, אלא אינו מברך שהחיינו אלא על מצווה שהיא מזמן לזמן, כדמשמע בטור ה"ל פסח (או"ח ס"י תלב) גבי ביעור חמץ [בשם בעל העיטור], ולכן לא כתב הטור לברך על תפילין שהחיינו. וא"כ גם על ציצית לא היה צריך לברך שהחיינו, כי זה לא מזמן לזמן. ומה שפסק הטור שבציצית כן מברכים שהחיינו, הוא מטעם שלא גרע מכלים [=בגדים] חדשים, שמברכים שהחיינו כשלושים אותם בפעם הראשונה.

אמנם, לעומת זאת, רבינו הב"ח (שם) ביאר את דעת הטור אחרת: שאמנם בתלמוד דידן לא מובא לברך שהחיינו על תפילין וציצית ומוזה, רק היות וראה הטור את דברי התוספתא שמברכים על ציצית לכן כתבה, וס"ל שציצית יש בה שמחה כשלושה, דעל כל יזכור כל מצוות ה', ולכן מברך שהחיינו, אבל תפילין היות שצריכים גוף נקי ואיכא מורא ועונש [אם לא ישמרם], ליכא שמחה, ולכן לא יברך שהחיינו [וה"ה מוזה, אין בה שמחה יותר משאר מצוות]. עכ"ד.

יוצא לן מהב"ח חידוש גדול, שברכת שהחיינו מברכים אותה על שמחה שיש לו, כגון שנה חדשה, או יו"ט שהוא שמחה לאדם. וא"כ ציצית, שעל ידיה זוכר האדם את כל מצוות ה', יברך עליה שהחיינו, אבל תפילין שמתירא כשמניחם, משום שהם יכולים להביא עליו עונש כשלא ישמור עליהם כהוגן, שמחתו אינה שלימה, ואינו יכול לברך שהחיינו.

וא"כ לכאורה גם הנעשה בר מצווה, שזה בטח שמחה גדולה, יברך שהחיינו, וכלשון הב"ח לעיל, שברכת שהחיינו מברכים אותה על שמחה שיש לו. ומה יותר שמחה מהנעשה בר חיוב בכל המצוות!

ובהלכות שחיטה (יו"ד ס"י כח סעיף ב), כתב הרמ"א, שמי ששוחט פעם ראשונה מברך שהחיינו על כיסוי הדם, אבל לא על השחיטה משום שמזיק לבריה. ומקור דין זה הביא בדרכי משה (שם אות

חייב לבערו.

אם הגיע זמן הביעור והחמץ עדיין ברשותו, מצווה לבערו. השולחן ערוך (ס' תמ"ה סעיף א') פסק שניתן לשורפו, לפוררו ולזרותו לרוח או להשליכו לים, והרמ"א כתב שהמנהג לשורפו. ביעור זה אינו בגדר 'בל תשחית', מפני שאינו השחתה חסרת תכלית אלא קיום מצוות השבתת החמץ והימנעות מאיסורי 'בל יראה' ו'בל ימצא'.

אולם שבוע קודם פסק, כאשר החמץ עדיין מותר באכילה ובהנאה, עדיף להעבירו בדרך מותרת למי שיאכלנו, מאשר להותירו עד שיתקלקל או לשורף לאחר מכן כמות גדולה של מזון.

ואם האפשרות היא להעבירה לעוזרת של השכנה, יש לחפש דרך שהנתינה לא תהיה חנינם, או לכל הפחות שתחסוך מן הבעלים את טרחת הפינוי, ואז ניתן לתת לה את החמץ כבר שבוע לפני הפסח. אם אין אחד מהטעמים דלעיל, הדרך הפשוטה היא למכור לה את החמץ. המכירה צריכה להיות אמיתית, אף שהמחיר יכול להיות נמוך בהתאם לתאריך התפוגה הקרוב ולמצב המאכלים.

הלכה:

א. אסור לתת מתנת חנינם גמורה לנכרי שאין לנותן קשר עמו ואין לו כל תועלת מן הנתינה.

ב. גדר 'מכירה' אינו מי שרק שמכיר את פניו, אלא מי שיש עמו קשר שבמסגרתו הוא סייע לנותן, או שעומד לסייע לו, או שהנתינה עשויה להביאה לנותן כל תועלת בעתיד.

ג. מותר לתת מאכלים לעובד נכרי כהכרת טובה, כחלק מיחסי העבודה או כדי לעודד עבודה נאמנה, מפני שאין זו מתנת חנינם.

ד. בנידון זה העוזרת של השכנה אינה נחשבת ל'מכירה'. אולם אם היא מפנה שקיות או ארגזים ובכך חוסכת לבעלים טרחה ממשית, ניתן לתת לה את המאכלים בתמורה לפינוי. כמו כן, במקום שיש בו דרכי שלום או חשש איבה יש להתיר.

ה. אם אין קשר, תועלת או דרכי שלום, ניתן למכור לה את המאכלים במחיר נמוך בהתאם למצבם, או להתנות את מסירתם בפעולת פינוי ממשית.

ו. יש הסוברים כי עצם העובדה שהמאכל עומד להיזרק, אין בה כדי להתיר לתת מתנת חנינם, ולכן ראוי לכתחילה לחפש שלא יהיה בחינם וכו'. ובפרט כאשר יש ערך משמעותי למאכל העומד להיזרק, אז יש בנתינתו ענין של חן.

ז. ההיתר מצד הפקר, המבואר באור שמה (עבודת זרה פ"ה ה"ד), שייך רק כאשר הישראל לא זכה במאכל מלכתחילה. מאכל שנעשה ממונו אינו יוצא מרשותו בלא הפקר מפורש רק מפני שכעת אין לו בו צורך.

דיני הנחת התפילין והברכה עליהם באופן שיש חציצה

תנחום יצא, כמידי יום ביומו, למסלולו הקבוע בצהריים, לצורך הוצאת ילדיו ממוסדות החינוך וליוויים הביתה. לפתע, לתדהמתו מצא את עצמו שרוע על ריצפת הרחוב, לאחר שנתקל באבן או חפץ שהיה מונח בצורה מכשילה. תנחום התרומם בכבדות מהארץ, תוך כדי תחושת כאבים עזים בידו השמאלית, פנה מהר למוקד חירום רפואי, וכעבור המתנה ממושכת יצא משם כאשר ידו השמאלית חבושה אחר כבוד ב'קישוט' לבן הנקרא בפ"י כל 'גבס'...

לאחר דקות מספר התחיל תנחום להרהר: הרי מחר בבוקר עלי להניח תפילין על יד יד, הכינד אנהג בצורת ההנחה? וכן: האם ומה עלי לברך בהנחה כזו?

תשובה: הנידון העיקרי בשאלה זו למעשה, הוא דיני חציצה בתפילין:

לצורך כל עלינו לפרט את כל המקרים של חציצה, הן בתפילין של יד והן בתפילין של ראש [-ולברר אם יש חילוק ביניהם], הן במקום הקציצה או במקום התיתורא או במקום הרצועה, וכן את סוגי החציצה: רטיה, תחבושת, גבס, פאה נוכרית [-כתחליף לשערות שנשרו וכדומה], ולדון בכל מקרה לגופו.

נפתח בדברי השולחן ערוך. מרן המחבר מבאר בהלכות תפילין (ש"ע או"ח סי' כז סעי' א, ט), את מקום הנחת התפילין בדיוק רב, וז"ל: 'מקום הנחתן של יד, בזרוע שמאל, בבשר התפוח שבעצם שבין הקובד"ו [-המרפק] ובית השחי, ויטה התפלה מעט לצד הגוף בענין ששכיכוף זרועו למטה יהיו כנגד לבו [וכו.]. הגה: וצריך להניח בראש העצם הסמוך לקובד"ו, אבל לא בחצי העצם שסמוך לשחי' (סעיף א). 'מקום הנחת תפלה של ראש, מהתחלת עיקרי השער ממצחו עד סוף המקום שמוחו של תינוק רופס' (שם סעיף ט). וראה עוד שם (סי' לד סעיף ב), שכתב המחבר: 'מקום יש בראש [-באותו המקום שמוחו של תינוק רופס] להניח שתי תפילין. וכן בזרוע'.

עד כאן, ראינו את דברי השולחן ערוך לגבי מקום הנחת התפילין. נצטט כעת את דבריו, לגבי דין החציצה בתפילין (סי' כז סעיף ד): 'לא יאה דבר חוצץ בין תפילין לבשרו, לא שנה של יד לא שנה של ראש'. עכ"ל המחבר. והרמ"א מוסיף ב'הגה': 'ודוקא בתפילין, אבל ברצועות אין להקפיד'. עכ"ל.

וראה במשנה ברורה (שם סק"ד) שכתב על המילים 'דבר חוצץ': 'אפילו חציצה כל דהוא. ונכון לזוהר לכתחילה אפי' בכנה חיה, שלא יאה מפסיק בין התפילין לבשר, ועכ"פ בכנה מתה ועפר יש לזוהר. ועל כן יש נוהגין לרחוץ מקום הנחת התפילין. כתב בספר רביד הזהב, נראה דמה שרצועה חוצצת לפעמים בין תפילין לבשרו, לא מיקרי חציצה, דמינן במינו אינו חוצץ. ומלבושי שרד שהעתיק לעיל בסק"י משמע, דנכון לכתחילה להחמיר בזה. עכ"ל המשנה ברורה.

ומשמע מלשונו שכל חציצה בתפילין, אפילו קטנה, היא חמורה מאוד, ועלולה חלילה להיחשב להמניה את התפילין באופן הזה כמי שלא הניח כלל רח"ל.

ובחלוקה לפרטי הדינים שהוזכרו:

אם משתמש בכיסוי המכה ע"י לבושו, המשתמש לו כתחליף לרטיה - מובא במשנ"ב (סק"ח) שאין להניח מעל לבושו את התפילין, למרות שבש"ע הרב מיקל בזה.

ובמקרה של רטיה או גבס או תחבושת - כמו גם בנידון שעליו נסובים דברינו:

ברור שאם בהסכמת רופאיו יכול להסיר את הגבס, התחבושת או הרטיה לזמן מועט - ודאי שכך ינהג, ויניח כרגיל. אבל במידה ואין אפשרות זו, תלוי כדלהלן:

במקרה שהחציצה קיימת במקום הרצועה, או אפילו במקום הידוק הקשר, אך לא במקום הבית עצמו: המשנ"ב (סק"ז) סובר שיניחם כרגיל ובברכה. ונזכיר את דעת האשל אברהם, שמיקל גם במקרה שהחציצה נמצאת במעט תחת התיתורא, אך לא תחת הבית [-משום שאפילו מיעוט חוצץ].

נוסיף דין של המלאכת שמים (כלל ג), שכותב שאפילו ליכלוכי זיעה שיש בהם ממשות נחשב כדבר החוצץ לתפילין. ובדומה לזה כתב המשנ"ב (סק"י) בשם הלבושי שרד, שצריך להיזהר גם מחציצה של הרצועה, שלא תחצוץ בין בשרו לתפילין.

ובמקרה שהחציצה נמצאת במקום הבית עצמו: יניח על מקום החציצה, דהיינו על הרטיה או תחבושת או הגבס. ולגבי ברכה, יברך רק על התפילין של ראש [לספרדים: רק ברכת 'על מצוות'. ולאשכנזים, שמתמיד מברכים ברכה זו על התפילין של ראש, נחלקו הפוסקים: לדעת הארצות החיים (סעיף ז) אפשר לברך 'להניח' על של יד - גם כשיש לו חציצה בידו], היות ושל"פ הרשב"א שפיר דמי, אך יכוון בברכה זו לפטור גם את של ראש, כדי לצאת ידי חובה גם לדעת שאר הראשונים [-הסוברים שאין לברך על תש"י כשיש חציצה ביד], אבל לסתימת השולחן ערוך והמגן אברהם והמשנה ברורה ושאר פוסקים, שנראה מדבריהם דלא סברו החילוק הנ"ל ולדעתם אין לברך כלל על תפילין של יד כשיש חציצה. וכנ"ל, אי אפשר לברך 'להניח' על של יד, אלא יברך את שתי הברכות [-גם 'להניח' וגם 'על מצוות'] על התפילין של ראש ויכוון גם על התפילין של יד.

ובמקרה שהחציצה היא בראש, יכול לברך על התפילין של יד ולכוון גם על השל ראש. ונדגיש שכל בעיית החציצה בראש היא רק במקרה שיש חציצה בכל המקום שבראש שראוי להניח שם את התפילין, משום שאם רק על מקצתו, יוכל להניח כרגיל, כי הלא 'מקום יש בראש להניח שתי תפילין', וכנ"ל.

החבוש בפאה נוכרית משום ששערותיו נשרו ומתבייש במראהו, בקרחתו או בפדחתו - יסיר את הפאה במקום צנוע, באין רואים, ויניח שם את התפילין במקום הנכון והראוי ויברך ויקרא קריאת שמע, ולאחמ"כ יוכל להחזיר את פאתו על ראשו ולהניח עליה את התפילין ולהתפלל עימהם, וכך יוכל להתפלל בלי להתבייש, באין מכלים [-ד"א שאין הפאה חציצה, ומסתמכים על הרשב"א הנ"ל] (ילקוט יוסף סי' כז סעיף יד, עיי"ש ובהערות).

העולה לדינא:

יש צורך בהקפדה יתירה שלא יהיה חציצה בתפילין, ואפילו מיעוט חוצץ. ובמקרה הצורך כגון שחבוש רטיה וכדו' החייבת להיות במקום ובשעת הנחת התפילין, אם החציצה היא רק בין בשרו לרצועות התפילין אין בעיה. ובמקום התיתורא, בשעת הדחק ובמקום הצורך אפשר לסמוך על האשל אברהם שמיקל. ואם במקום הבית עצמו, יניח על מקום החציצה אבל ללא ברכה. ואם החציצה היא ביד, יברך על של ראש [לספרדים רק 'על מצוות', ולאשכנזים גם 'להניח' וגם 'על מצוות']. החבוש בפאה נוכרית, יסירנה בצנעא, יניח תפילין בברכה כרגיל ויקרא ק"ש, ואח"כ יוכל ללבוש אותה ולהניח עליה בבית הכנסת את התפילין ולהתפלל כך [ולא יברך שוב כמובן].